

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ τίτλος τοῦ παρόντος τόμου, «*Ἱερουργοὶ καὶ φιλοθεάμονες*», εἶναι δανεισμένος ἀπὸ τὸ περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας ἔργο τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (PG 3, 436C). Ὁ κήρυκας τοῦ θεοῦ κάλλους, τῆς εὐκοσμίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς μυστικῆς ἐν Χριστῷ ἱερουργίας θέλει τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ, κληρικούς τε καὶ λαϊκούς, μέσα ἀπὸ τὴν ἱερουργία τοῦ λόγου καὶ τῆς εὐχαριστιακῆς θυσίας, νὰ κοινωνεῖ τῶν ἀπορρητῶν μυστηρίων καὶ νὰ θεᾶται πραγμάτων ποῦ δὲν εἶναι δυνατὸν μὲ τὸ νοῦ νὰ ἐννοήσῃ. Ἡ συμμετοχή μας στὰ κατὰ τὴ θεία Λειτουργία καὶ γενικότερα τὴ θεία Λατρεία τελούμενα δικαιώνει καὶ τὴν ταυτότητά μας ὡς ἱεροῦ λαοῦ καὶ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ πτυχεὶς τῆς θείας Λατρείας, ποῦ ἀναδεικνύουν αὐτὴ τὴν ταυτότητα, ἀγιάζουν τὸν πιστὸ καὶ τὸν χειραγωγοῦν «*πρὸς τὸ τῆς θεολογίας ὕψος*» (Θηκαρᾶς, ἔκδ. Ἰ. Μονῆς Παντοκράτορος, σ. 76), εἶναι σημαντικέες. Σ' αὐτὲς ἀνήκουν οἱ καιροὶ τῆς προσευχῆς ὡς λειτουργία πρὶν τὴ θεία Λειτουργία καὶ τὸ Ἑορτολόγιο ὡς μετοχὴ στὸ μυστήριον τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ «*τύπος τῆς ἄνω χαρᾶς*» (Μ. Ἀθανασίου, *Ἐκ τῆς ΜΕ' ἑορταστικῆς ἐπιστολῆς*, PG 26, 1441D). Ἀνήκουν ἀκόμη ὁ ἱερὸς Ναὸς ὡς τόπος συνάξεως καὶ σεπτὸ ἀγνευτήριο τοῦ λαοῦ καὶ τὸ λειτουργικὸ Τυπικὸ ὡς ἔκφραση τῆς ἐπὶ γῆς οὐράνιας εὐταξίας καὶ ὠραιότητος. Πρωτίστως δὲ τὰ ἱερὰ Μυστήρια εἶναι αὐτὰ ποῦ φανερώνουν τὴν Ἐκκλησία ὡς σῶμα Χριστοῦ καὶ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀναδεικνύοντας ἔτσι τὸν μυσταγωγικὸ, ἀναγωγικὸ καὶ φιλάνθρωπο χαρακτήρα τῆς Λατρείας.

Στὸν ἀπέραντο αὐτὸ πλοῦτο τῆς λειτουργικῆς μας παράδοσης φιλοδοξοῦν νὰ μυήσουν τὸν ἀναγνώστη καὶ τὰ τριάντα τρία κείμενα ποῦ περιέχονται στὴν παρούσα ἔκδοσις. Πρόκειται γιὰ μελέτες προερχόμενες κυρίως ἀπὸ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ τιμητικούς Τόμους καὶ ἀφοροῦν στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ τὴ θεολογικὴ σημασία τῆς Λατρείας. Τὸ πρῶτο κείμενο μᾶς δίδει μία σύντομη εἰκόνα τῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες διαμόρφωσης τῆς θείας Λατρείας τόσο στὴν Ἀνατολή, ὅσο καὶ στὴ Δύση. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ λειτουργικὸ ἔργο τοῦ μακαριστοῦ Καθηγητοῦ Ἰωάννου Μ. Φουντούλη γίνεται λόγος στὸ ἐπόμενο κείμενο. Στὴ συνέχεια ὑπάρχουν μελέτες γιὰ τὸ πῶς ἡ πνευματικὴ ζωὴ βιώνεται στὴ Λατρεία, γιὰ τὶς ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο καὶ τὴν Ἀποκάλυψη περικοπέες καὶ γιὰ τὴ θέσις στὸ χριστιανικὸ Ἑορτολόγιο

καὶ τὴν ὕμνογραφία συγκεκριμένων ἁγίων, ὅπως π.χ. Συμεὼν τοῦ Στυλίτη, τῶν ἁγίων Θεοδώρων, Τήρωνος καὶ Στρατηλάτου, καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου.

Στὴ σχέση ἐπίσης Βαπτίσματος καὶ πνευματικῆς ζωῆς, Ἁγίου Πνεύματος καὶ Μυστηρίων, νηστείας καὶ Ἑορτολογίου, στὴν τάξη τοῦ φωτισμοῦ στὸν Ἱ. Ναὸ καὶ τὴ δυνατότητα σύνθεσης τοῦ Μοναχικοῦ καὶ Ἑνοριακοῦ Τυπικοῦ σήμερα ἀναφέρονται οἱ ἐπόμενες μελέτες. Μία σειρά ἄρθρων ἀναφέρεται στὴ θεία Λειτουργία ὡς δῶρο τοῦ Θεοῦ στὴν ἀνθρωπότητα, ὡς τὸ τῆς εἰρήνης μυστήριον, ὡς τράπεζα τοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ Εὐχαριστία, ὡς συγκεφαλαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Οἰκονομίας. Γιὰ τὴν περὶ Προσκομιδῆς ἔριδα στὸ Ἅγιον Ὅρος κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα, τὴ θεία Λατρεία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, τοὺς πολλοὺς ἄρτους καὶ τὰ πολλὰ ποτήρια στὴ θεία Λειτουργία, τὴ θέση τῆς Θεοτόκου στὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας, τὸν τρόπο ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς Λειτουργίας κατὰ τὸν ἅγιον Νικόδημον τὸν Ἁγιορείτη καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννη Ναθαναὴλ στὴ λειτουργικὴ κίνηση τῆς Μόσχας τὸν 17ο αἰῶνα, κάνουν λόγο τὰ ἐπόμενα κεῖμενα. Οἱ τελευταῖες μελέτες πραγματεύονται θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὸν ἡσυχασμὸ στὸ Ἅγιον Ὅρος κατὰ τοὺς 15ο-16ο αἰῶνες, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τοὺς Μακάριους Μακρῆ καὶ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, καθὼς ἐπίσης καὶ θέματα ὅπως οἱ ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου γιὰ τὴ χρῆση ἢ τὴ χρῆση τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἱερῶν σκευῶν, οἱ θέσεις τοῦ Ἰωάννου Φουντουλίη περὶ μυστικῆς Λατρείας, ὁ οἶνος στὴ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων καὶ ἡ δυνατότητα τέλεσης θείας Λειτουργίας στὸν Ἐπιτάφιο κατὰ τὸ Μέγα Σάββατο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὶς θερμότερες εὐχαριστίες σὲ ὅσους μὲ τὶς ὑποδείξεις των συνετέλεσαν στὴν ἀρτιότερη παρουσίαση τῶν ὡς ἄνω μελετῶν, στὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο, Ἀναπληρωτὴ Καθηγητὴ τῆς Λειτουργικῆς π. Νικόδημον Σκρέττα, γιὰ τὸν κάματο τῆς διόρθωσής των, καὶ στὸν κ. Νίκο Σπυρίδη γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ἐξωφύλλου. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὶς ἐκδόσεις «Δέσποινα Κυριακίδη», ποὺ μὲ προθυμία ἀνέλαβαν τὴν ἐκτύπωση καὶ κυκλοφορία αὐτοῦ τοῦ τόμου. Ἡ τελικὴ κρίση γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ περιεχομένου του ἀνήκει στοὺς ἀναγνώστες, τῶν ὁποίων καὶ ζητῶ τὴν ἐπιείκεια.

Θεσσαλονίκη, 25 Μαρτίου 2014

Ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου

Παναγιώτης Ἱ. Σκαλτσῆς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς θείας Λατρείας σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση.....	13
2. Ὁ λειτουργιολόγος Καθηγητὴς Ἰωάννης Μ. Φουντούλης (1927-2007). Ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο του.....	51
3. Θεία Λατρεία καὶ πνευματικὴ ζωὴ	115
4. Τὰ ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ἀναγνώσματα στὴ θεία Λατρεία	155
5. Περικοπὲς ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη στὴ θεία Λατρεία	177
6. Ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Στυλῖτης στὸ χριστιανικὸ Ἑορτολόγιο καὶ τὴν Ὑμνογραφία.....	207
7. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, Τήρων καὶ Στρατηλάτης, στὸ χριστιανικὸ Ἑορτολόγιο	245
8. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος στὸ Ἑορτολόγιο καὶ τὴν Ὑμνογραφία.....	271
9. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ἡ θεία Λατρεία.....	319
10. Ἡ βαπτισματικὴ ἀγωγή τῶν πιστῶν.....	335
11. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας	355
12. Ὁ φωτισμὸς τοῦ Ναοῦ στὴ λειτουργικὴ μας παράδοση.....	379
13. Νηστεία καὶ Ἑορτολόγιο	401
14. Μοναχικὸ καὶ Ἐνοριακὸ Τυπικὸ: Μπορεῖ νὰ γίνῃ σύνθεσις σήμερα;.....	415
15. Ἡ θεία Λατρεία κατὰ τὸν ἔνατον αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ἀπὸ τοὺς ἁγίους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο ἀξιοποίησί της στὸ ἱεραποστολικὸ τους ἔργο	431
16. Ὑμνοὶ καὶ εὐχὲς τοῦ Θεοκαρᾶ.....	453
17. Τὰ βιβλικὰ στοιχεῖα στὴ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου	475
18. Ἡ θεία Λειτουργία: Τὸ δῶρο τοῦ Θεοῦ στὴν ἀνθρωπότητα....	491

19. «Κρᾶσις ποτου τε καὶ λόγου εὐχαριστία κέκληται». Ἡ τρά- πεξα τοῦ λόγου στὴ θεία Λειτουργία.....	505
20. Ἡ θεία Λειτουργία: Συγκεφαλαίωση τοῦ μυστηρίου τῆς θεί- ας Οἰκονομίας	525
21. Οἱ πολλοὶ ἄρτοι καὶ τὰ πολλὰ ποτήρια στὴ θεία Λειτουργία..	563
22. Ἡ θεία Λειτουργία ὡς τὸ μυστήριον τῆς εἰρήνης.....	617
23. Ἡ Θεοτόκος στὴ θεία Λειτουργία.....	639
24. «Στῶμεν καλῶς». Ἡ στάσις τῶν πιστῶν στὴ θεία Λειτουργία.....	665
25. Ἡ περὶ Προσκομιδῆς ἔριδα στὸ Ἅγιον Ὅρος τὸ 17ο αἰῶνα. Πρόσωπα καὶ κείμενα.....	687
26. Ἡ περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας παράδοση καὶ οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου	707
27. Ἡ ὀρθόδοξη Λατρεία κατὰ τὴν Τουρκοκρατία.....	735
28. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἑλλήνα ἐρμηνευτῆ τῆς θείας Λειτουργίας Ἰω- άννου Ναθαναὴλ στὴ λειτουργικὴ κίνηση τῆς Μόσχας τὸν 17ο αἰῶνα	785
29. Ὁ ἡσυχασμὸς στὸ Ἅγιον Ὅρος κατὰ τοὺς 15ο-16ο αἰῶνες. Τὸ παράδειγμα τοῦ Μακαρίου Μακροῦ, Συμεῶν Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Θηκαρᾶ.....	805
30. Ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἱερῶν σκευῶν χρῆσις ἢ χρίσις; Οἱ περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου..	821
31. Ἰωάννης Φουντούλης καὶ μυστικὴ Λατρεία.....	847
32. Ὁ οἶνος στὴ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων	857
33. Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἐπιταφίου τέλεσις τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Με- γάλου Σαββάτου	867
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΗΜΜΑΤΩΝ.....	875